

ЙОАКИМ ГРУЕВ И ЛИТЕРАТУРНАТА НАУКА

(По ръкописи от личния му архив)

ПЕНЧО РАЯНОВ

Наред с излязлата от печат учебна литература през Възраждането особен интерес представлява „така нареченият ръкописен учебник, който в определени случаи е имал по-голяма стойност и въздействие от изданието“¹. По ръкописни учебници са се преподавали общообразователни и специални предмети — граматика, история, математика, география на словесността, риторика и др. Често явление е било ученици сами да преписват някой учебник, което те вършели с особена радост. „За щастлив се бросше оня ученик — пише в спомените си Никола Еничеров, — който имаше преписан цял някой учебник. Не бе рядкост да дождат околните учители да се молят на учениците с пари да им препишат някой учебник. . .“² По такива учебници преподават Добри Чинтулов, Найден Геров, Йоаким Груев, Петър Златев Груев, Пенчо Радов, Христо Драганов, Димитър Матовски, Кесарий Попвасилев и други възрожденски педагози. Както се вижда от посочените имена, по ръкописни учебници са преподавали и по-слабо познати днес педагози, и по-известни, утвърдени възрожденски учители, които са разполагали и с печатна помощна литература.

През последните години бяха открити, проучени и издадени ръкописните учебници на Д. Чинтулов, които се смятаха за безвъзвратно изгубени. С това бе хвърлена нова светлина върху многогранната личност на изтъкнатия възрожденски книжовник и поет Чинтулов, доскоро неизвестен като автор и преподавател на учебна литература по риторика, руски и френски език, алгебра и музика, която той е използвал пряко в преподавателската си дейност³.

Йоаким Груев не е сред най-изследваните възрожденски автори. Досегашните проучвания разглеждат различни страни от неговата книжовна и педагогическа дейност преди и след Освобождението от 1878 г.⁴ В тях обаче не е обърнато достатъчно внимание върху архивното наследство на възрожденеца, което е източник на ценни сведения за литературоведските и методическите му възгледи.

¹ Д. Л е к о в. Ръкописните учебници на Добри Чинтулов и историята на тяхното откриване. — В: Ръкописните учебници на Добри Чинтулов. Издирил, проучил и подготвил за печат Дочо Леков. С., БАН, 1987, с. 7.

² Н. Е н и ч е р о в. Възпоминания и бележки. С., 1906, с. 43.

³ Вж. по-подробно: Д. Л е к о в. Ръкописните учебници на Добри Чинтулов и историята на тяхното откриване. . . , с. 7—28.

⁴ Вж. например: И. С. Б о б ч е в. Яким Груев (1828—1908). (По повод осемдесетгодишния му юбилей). — Илюстрация Светлина, г. XVI, 1908, кн. 9, 17—22; С. Б а р у т ч и й с к и. Йоаким Груев. — Знание, г. II, 1919, 65—77; М. С т о я н о в. Българска възрожденска книжнина. Т. I. С., Наука и изкуство, 1957, 67—71; Хр. Н е г е н ц о в, Ив. В а н е в. Образованието в Източна Румелия, 1879—1885. С., БАН, 1959; Ц. Н е д е л и н. Един от големите българи [Йоаким Груев]. — Читалище, 1978, кн. 9, с. 30; П. П а р и ж к о в. Апостоли на българската пробуда. Книжари-сподвижници на Христо Г. Данов. — В: Възрожденски книжари. С., 201—208; Н. Г е н ч е в. Възрожденският Пловдив. Пловдив, Хр. Г. Данов, 1981, с. 132, 146, 166 сл.; История на образованието и педагогическата мисъл в България. Т. II. С., Народна просвета, 1982; К. В а ч к о в а. Йоаким Груев. — В: Строители и ревнителите на родния език. С., 1982, 181—186; Я. Д и м о в а. Някои педагогически възгледи на Йоаким Груев. — Известия на музеите от Южна България. С., г. IX, 1983, 179—193; Йоаким Груев. Жизнен път и педагогическа дейност. Пловдив, Хр. Г. Данов, 1985.

При нашата работа с ръкописите от личния архив на Й. Груев в Народна библиотека „Иван Вазов“ в Пловдив се натъкнахме на интересни разработки по различни учебни предмети, които той преподава през първото десетилетие след Освобождението. Пловдивският учител предлага педагогически правила за възпитание на учениците и същевременно скицира варианти на уроци по история, география, музика, архитектура, ваятелство (скулптура), живопис, фолклор, етнография, граматика, литература и др. Груев долавя взаимната обусловеност между историята на народите и развитието на изкуствата, насочва към някои преходни елементи между научното и художественото познание — научните факти се илюстрират с художествени примери. Изследователят Груев оставя ръкописни бележки и за сватбени обреди и обичаи в Копривщица — в тях той търси народностното българско начало. Отделните варианти на уроци разработки са свидетелство за будната творческа мисъл на учителя и за стремежа му към постигане на по-голяма езикова и стилова яснота.

Принос за историята на българското литературознание представляват ръкописите на възрожденца по теория на словесността, литературна история и критика (НБИВ — БИА, ф. 2-к, оп. 1, а. е. 187, която съдържа около 150 листа). Тези архивни материали могат да бъдат отнесени към периода от Освобождението докъм втората половина на 80-те години на XIX в., по-точно от 1885 до 1888 г., когато Груев е учител в Пловдив (на л. 9-б е означена годината на Съединението на България — 1885, — за която авторът говори като за съвсем близко събитие). Те илюстрират литературоведските и методическите търсения на учителя в една по-зряла възраст, когато е натрупал достатъчно богат творчески и педагогически опит и е дошло времето за обобщение.

Ръкописните разработки в личния архив на Й. Груев са направени върху листове от тетрадка и бели листове с различен формат. Върху някои от листовите е писано от двете страни, а върху други — от едната, а с мастило и с молив. При литературнотеоретичните и езикови бележки на много места са оставени многоточия за примери. Теоретичните постановки на Груев са разработени в лаконичен, стегнат, точен стил, предназначен за лесното възприемане на учебния материал, а оставените празни места сочат, че примерите са били променяни според случая, т. е. са се давали импровизирано. Начинът на разработка на литературния материал показва, че ръкописният текст най-вероятно е представлявал чернова, въз основа на която авторът е възнамерявал по-нататък да разшири и задълбочи изложението си. Това се отнася преди всичко за литературнотеоретичните постановки на Груев. Независимо от известната фрагментарност и незавършеност на текста поправките са сравнително малко и частични.

За основа на своите ръкописни бележки Груев използва френски учебници и особено учебното помагало „Cahiers d'un élève de St Denis“⁵. Просветителят чете в оригинал и съчиненията на изтъкнати руски и западноевропейски педагози, историци на литературата, писатели, които разширяват и дообогатяват филологическата му култура. Наръчно помагало му е двутомната „Русская хрестоматия“ на А. Галахов, където са поместени стихотворения от Жуковски, Пушкин, Лермонтов, Колцов, Тютчев, произведения от западноевропейски автори и образци от руския, източния и античния народен епос (много от примерите за илюстрация на теоретичните си постановки той взема оттам). Въз основа на тези и други източници Груев изгражда своите виждания за художественото творчество и литературната наука.

Значителна част от ръкописните разработки в посочената архивна единица⁶ са по теория на литературата. Учителят съзнава ролята ѝ в цялостната култура на ученика и развива уменията му да борава с литературоведските понятия. Теорията на словесността според Груев се занимава с „последователното (систематическо) изложение на правилата и формите, по които се съставят произведения“ (л. 1-б). Обстойно са разглеждани въпросите за стила и науката „стилистика“, като са разграничени особеностите на „прозаическата“ и на „поетическата“ слог. Образността като висш белег на художественото произведение е свързана основателно от автора с употребата на метафори, епитети, фигури, за които се дават точни определения.

Със завидно педагогическо майсторство Груев свързва раздела „Теория на поезията“ с изградените познания за литературните родове (л. 5; 11—13). Епическият род според него се обуславя от повествователно на събитие, от картинността на изображението, от цялостността на творбата и от литературните характеристики. Анализирани е същността на колективното начало в процеса на развитието и разпространението на народния епос. Съобразявайки се с интелектуалното равнище на възпитаниците си, учителят подлага на обсъждане историческите и битовите елементи в приказката, историческата песен, послови-

⁵ Вж. Н. Генчев. Възрожденският Пловдив. Пловдив, Хр. Г. Данов, 1981, с. 423.

⁶ Става дума за архивна единица 187. По-нататък страниците от архива на Груев ще бъдат посочвани в скоби.

цата и гатанката. Разборът на някои жанрове от групата на „изкуствения“ епос доказва широтата на авторския поглед, уменията да поднася на учениците най-важното, да изгражда целенасочено определени литературни умения и навики. Към „изкуствения“ епос, който нарича още „художествен“, Груев причислява поемата (епопеята), идиллиата, романа, повестта и баснята — т. е. произведенията на личното творчество, които изразяват авторските възгледи за живота. „Изкуствен“ и „художествен“ епос за него са синонимни понятия. Груев противопоставя „изкуствения“ епос на народния, но на места си противоречи, като включва в „изкуствения“ епос и народни епически творби от рода на древноиндийските народни епически поеми „Махабхарата“ и „Рамаяна“ (л. 7-6). Предложено е обяснение за епопея като изображение „живота на цял народ или на някои част от обществото в едно дадено време. . .“ (л. 7-6). Илюстрации за епопеята и епическия род Груев взема от античната гръцка литература — от „Илиада“ и „Одисея“ на Омир, както и от по-късните произведения на древния Рим — „Енеида“ на Вергилий, от Предиен-саяса в Италия — „Божествена комедия“ на Данте, и от популярното у нас през Възраждането произведение на френския писател Фенелон „Приключенията на Телемаха“.

На професионално равнище са разработени и въпросите за характерните особености на лириката като литературен род. Разглеждана е употребата на тропите: сравнение, олицетворение, метафора, метонимия, синекдоха, хипербола, алегория и други стилистични фигури, които играят значителна роля в лирическото произведение (л. 9). Груев прави опит да актуализира литературната теория, привеждайки примери от своята съвременност. Ето как например той илюстрира определението за метонимия: „1885 г. прослави България“, вместо: „Съединението прослави България“ (л. 9-6). Разглеждани са и въпросите на стихосложението. Груев разграничава метрическото (в античната поезия), силabisкото, тоническото и литературно (силabisотоническото) стихосложение, анализира различията между тях, дава определения и примери за отделните стихотворни размери (л. 11-6 и л. 12).

В ръкописните разработки на възрожденеца е доловена необходимостта от едно по-ранно теоретично осмисляне на драмата като литературен род и като словесно-зрителско изкуство. В своите констатации Груев достига самостоятелно до някои изводи, близки до разсъжденията на Гьоте за лирическото, епическото и драматическото, които винаги съвпадат с литературните родове. Става дума за т. нар. жанров стил, който днес се разглежда от някои литературоведи⁷. В тази връзка авторът търси драматичното в някои епически произведения, „дето поетът туря други да говорят и връшат“ (л. 13-а). От ръкописните бележки се вижда стремежът на учителя да диференцира пред учениците трагедията като драматичен жанр и естетическата категория „трагично“, което обикновено носи и позитивна оценка, утвърждаваща прекрасното: „Колкото по-висока и по-значителна е причината за теглото на някое трагическо лице, толкова по-гълбоко е нашето съчувствие към него“ (л. 13-б). От друга страна, комедията изобразява „неразумната, несвойската страна в живота на обществото“ (л. 15-а). Авторът изразява предпочитанието си към някои произведения на руската комедия от XVIII и XIX в. („Недоразъл“ и „Бригадир“ на Фонвизин, „От ума си тегли“ на Грибоедов, „Ревизор“ на Гогол), като по този начин се стреми да утвърди и популяризира руската класическа литература сред учениците. Последният факт се потвърждава от наличието на два варианта при разглеждането на някои произведения от руски автори в ръкописния дял „История на руската литература“ (л. 142—150). „Истинно комическото — отбелязва Груев — [се] състои в това, че действията на лицата изтичат из правила, които тия лица припознават за несъмнени, а то те са напълно противоположни на законите на ума и на нравствеността“ (л. 15-а). „Откритието“ на Груев за несъстоятелността на комедийния герой като единствен носител на авторските цели е близо до някои съвременни литературоведски постановки⁸. Преди повече от сто години на Й. Груев са известни общите механизми за въздействието на драмата върху публиката и чрез своите тълкувания той се стреми да формира определена театрална култура у учениците.

Разглеждайки последователно отделните дялове на литературната наука, авторът анализира и въпросите, свързани с особеностите на литературната история. Замисълът му е да представи: 1) литературата на древните народи — гърци, римляни, евреи; 2) на „новите европейски народи“; 3) словесното художествено творчество на славянския свят, „с особено внимание върху българската литература, колкото и каквато я има“ (л. 129-а). В откритите досега ръкописи по антична и руска класическа литература прави впечатление стремежът към сбито, конкретно и достъпно изложение.

⁷ Вж. по-подробно: П. З а р е в. Теория на литературата, Т. I. С., Наука и изкуство, 1979, с. 523.

⁸ Вж. П. З а р е в. Цит. съч., т. I, 419—420.

При изследването на процесите в старите литератури Груев използва историко-литературния принцип. Той приобщава младите читатели към духовните ценности на отминалите цивилизации. На такава основа са разгледани отношенията между митологията, фолклора и литературата: Троянската война е събитие, което според Груев дава повод за зараждане на епическото, героично начало в поезията, а от тук и по-късната поява на Омировия епос е съвсем закономерна. Авторът доразвива традиционния възрожденски интерес към Езоповите басни; определя мястото на античните гръцки сатирици Архилох, Симонид, Хипонакт; набляга върху силната лирическа струя на дигирамбите; разнообразява лекциите си с остроумните епиграми на К. Кефалос (л. 134). По-разгърнато е описанието му за старогръцката драма.

Театралната култура на ученика се обогатява от теоретичното осмисляне на литературните жанрове, от дълбокото вникване в драматическото действие при Есхил, Софокъл, Еврипид, Аристофан. Възпитаниците на Груев се запознават с характера и структурата на античната драма, което създава възможности за проследяване историческото развитие на този литературен род, за съпоставяне с произведения от по-късно време. От ръкописите личи желание за съставяне на една христоматия с откъси от драматически творби от древността до края на XIX в. За съжаление този труд остава недовършен.

Защитавайки тезата, че „римската литература е слабо отражение на гръцката“ (л. 138), Груев вижда приемствеността между националните литератури и тяхната специфика, създадена въз основа на външните влияния. Разсъждава върху предназначението на римската литература като „придворно изкуство“ и осъжда подражателството на Вергилий от Омир, оценява високо Хораций, „който се явява най-отличен в сатириите и посланията“ (л. 138). Ласкава е оценката му за Овидий и Ювенал заради техните сатири, които „изображават във всичката година ничтожеството на мъжете, голямата безсрамност на жените, лакомството, продажността, лицемерието, подлостта и разврата — с една дума, всичката гнусота от нравствената гнилоца, от която страдал императорският Рим“ (л. 139-а). Тези и други разсъждения показват стремежа на учителя да свърже обществено-историческата атмосфера на съответната епоха с изображеното в художествените произведения.

Груев осъзнава голямото значение на ораторското слово в античността и преди всичко в древния Рим, където то процъфтява като особено въздействащо и обичано изкуство. Неговото мнение е, че тогавашният читател не е познавал „чистата“ белетристика, т. е. художествената проза. В онази епоха духовните потребности са били задоволявани от историята, митологията, описателната география, естествознанието. Източници за естетическа наслада са били речите на Цицерон и на другите древни оратори.

Руската литература от XVIII—XIX в. привлича българския книжовник със своите гениални творби и произведения. В поредицата ръкописни очерци мястото на всеки автор е определено в съответствие с националното, типичното и със специфичното, открояващото се. Живните факти се свързват с творческата биография на авторите.

Със своите „Правила за руското стихотворство“, с ръководството си по красноречие Ломоносов „тури здрава основа на руский книжевен язык и руската литература“ (л. 142); заради прекрасните си оди Державин е наречен „най-великий“ (к. а.) от руските лирици (л. 144); Фонвизин остава образец за руската комедия от втората половина на XVIII в., а Карамзиновите уроци по красноречие отреждат на своя автор място сред най-значителните оратори и книжовници на Русия (л. 145—147). Компетентни са и оценките за басните на Крилов, за преводите на поета В. А. Жуковски. По-разгърнат е очеркът за Пушкин — „най-великий руский поет“ (л. 150), — положил основите на националния книжовен език, развил отделните жанрове в руската литература, поставил началото на реалистичното направление в нея. Очертани са етапите на романтизъм и реализъм в творчеството на Пушкин и фолклорните интереси на поета, свързани пряко с демократизирането на словесното изкуство, с приобщаването му към народа.

Й. Груев изяснява на своите ученици високото обществено съзнание на руските писатели, социалния характер на руската литература, нейния жизнествърждаващ хуманизъм. В кратките му ръкописни очерци е разкрит и обаятелният образ на руския човек от народа. Груев се прекланя пред силата на руското поетично слово и го представя като образец за славянския свят през XIX в.

Литературноисторическите разработки на изтъкнатия педагог и книжовник се свързват пряко с конкретните съвети, които той дава на своите възпитаници за подбора на художественото четиво: „Требува да се пробират добри книги измежду ония, които ся писани от прави... умове, от истински мислители... Книгите ни въвеждат в най-харното общество; изправят ни лице с лице с най-велики духове, та се учим що ся там мислили, рекли и сторили през живота си; боли ни за што болено и тях; радваме [се] на всичко, што било драго и тем...“⁹ Тези напътствия изграждат у учениците определен ценностен

⁹ Архив на Й. Груев, НБИВ — БИА, ф. 2-к, а. е. 203, л. 49.

критерий при избора на книгата и формират подход за общуването им с отделни литературни творби.

Третата основна част от разработките на Груев се отнася към някои постановки за литературната критика, която е „разбор на научни произведения или произведения от изкуствата, основан на общ[те] начала на разума“ (л. 29). Според него тя изисква проникателност и ум, усет за красивото, познаване на върховете в изкуството. Именно затова истинският професионален критик е рядкост. Малцина са онези, които могат обективно и изчерпателно да дават оценки за художествените творби. Критикът не трябва „да подражава рабски“ на образците, т. е. да не се ръководи слепо от каноните на школата, на литературното течение, а да има изграден собствен естетически идеал. Като пример за такъв критик Груев дава Лесинг, който със знаменитото си съчинение „Лаокоон, или за границите на живописата и поезията“ полага основите на солидната, научно издържана литературна критика. „У нас истинска критика още не се е явила. . . — пише Груев. — Критика у нас дават на едни прости отчети, които повечето пъти биват писани пристрастно“ (л. 29). Острата присъда над родната критика още веднъж потвърждава стремежа на Груев към обективност и строгост в пресненката на художествените произведения.

Формирането на литературна култура у учениците изисква способност за възприемане и тълкуване на творбите, което означава, че всеки читател трябва да умее да дава обективна оценка, независимо от своите пристрастия и личен вкус. В това отношение несъмнено са заслугите на Груев за развитието на естетическата култура и литературното обучение на младото поколение.

Поставяме и частично разглеждаме само някои въпроси, свързани с ръкописното наследство на Й. Груев. Въпреки недостатъчната изчерпателност при някои негови разработки на проблемите, които затруднява по-цялостното изследване, въпреки известни субективни мнения и оценки, несъмнен остава приносът на възродената в подхода към изучаването на литературата.

Филологът Груев изхожда от позициите на читателя. Неговите творчески интереси започват от въпросите на езика и стила, преминават през литературната теория и критика и достигат до историята на световната литература. Въпреки известна фрагментарност и незавършеност, ръкописите в личния архив на Груев доказват, че в своите литературоведски и методически търсения учителът се е стремил към комплексно разработване на проблемите на литературната наука като синтез на теория, история и критика.

Й. Груев въвежда историческия и теоретическия принцип на обучението по литература. По този начин в теорията на литературата по време на занятия се внася историзъм, а в историята на литературата — теоретически подход. Историята на отделните литератури се разкрива като цялостен процес, чрез проследяване смяната на епохи, светоусещания, естетически критерии, на начините за пресъздаване на действителността и на поетиката. Груев доказва пред възпитаниците си връзката на литературата с конкретната историческа действителност, приемствеността и сложните взаимоотношения между националните литератури. „В литературознанието — пише Д. С. Лихачов — са нужни различни теми и големи „разстояния“ именно защото то се бори с тези разстояния, стреми се да унищожи преградите между хората, народите и вековете. Литературознанието възпитáva човешката солидарност — в най-благородния смисъл на думата.“¹⁰ В размишлите на съветския учен откриваме и частици от истината за литературата, която педагогът Груев разкрива на своите ученици. Широтата на литературната култура дава богати възможности за сътворчество и творчество, за самостоятелно откриване на света.

СРЕЩИ И ПОЗНАНСТВА НА ЙОВКОВ В БУКУРЕЩ

ЙОРДАН ДАЧЕВ

В пространното си изследване за Йовков¹ Иван Сарандев задава „законния“ въпрос: „Какви познания и връзки поддържа (Йовков) с румънски журналисти, писатели и колеги от дипломатическото тяло“

¹⁰ Д. С. Лихачев. Об общественной ответственности литературоведения. — В: Литературно-теоретические исследования. М., Наука, 1974, с. 8.

¹ И в. Сарандев. Йордан Йовков — жизнен и творчески път. 1880 — 1937. С., 1986.